

Ann Steiner

Ljudlitteratur med buller och bång

En nygammal barnlitterär genre

Audio Fiction Making Noise: A Changing Genre in Children's Literature

Abstract: This article is a study of contemporary audio fiction for children in Sweden, what is sometimes also called audio originals or born-audio books. Audio fiction is defined in the article as literature written to be recorded for audio and consumed through listening. It is a genre related to, and overlapping with, audiobooks, radio, and podcasts but obviously also with literature in printed books. While audio fiction has risen in production and popularity it is not a new phenomenon as such, but rather a kind of literature that has developed over time. The article gives historical examples of children's audio fiction and situates the contemporary production in a larger context of a changing media world and the book market for children's literature. The main examples used to understand the phenomenon are IJustWantToBeCool's Sommarjobbarna (The Summer Workers, 2020–2022) and Camilla Brinck's series on the mice Musse & Helium (2017–). These are the most popular audiobooks for children in the last years and both series as well as authors are linked to other media such as Youtube, podcast, print, and music. The theoretical conjectures derive from book history and sociology of literature, arguing that changing media for literature has direct implications for literary form, function, and dissemination. Methodologically the article is a genre study using Alastair Fowler's concept of genre as aggregated features. Thus, a comparison is made between the two examples and other formats such as children's print books, audiobooks, and radio drama as well as literary genres such as adventure fiction, melodrama, and slapstick. Furthermore, narrative aspects of the two audio literature examples are analyzed in terms of metafiction, voice, and sound effects.

Keywords: audiobooks, audio fiction, sound studies, born-audio publishing, digital publishing, transmedia storytelling

©2023 Ann Steiner. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), permitting all use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. Any included images may be published under different terms. Please see image captions for copyright details. Citation: *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning/Barnboken: Journal of Children's Literature Research*, Vol. 46, 2023 <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v46.829>

Litteratur för barn finns i olika format och medier. Den tryckta boken har sedan slutet av 1800-talet varit den primära utgivningsformen för barnlitteratur, men sedan millennieskiftet har e-böcker, ljudböcker och nätpublikationer fått allt större genomslag i både produktion och konsumtion. Särskilt ljudböcker har blivit en alltmer omdiskuterad och uppmärksammas företeelse, inte minst då det visat sig att barn lyssnar alltmer på ljudböcker både till vardags och i skolmiljö (Steiner och Berglund; Lotta Olsson). Ljudböcker har blivit en del av barns vardagsliv, men som litterära verk är de relativt outforskade vilket bland annat beror på att de brukar uppfattas som adaptationer av tryckta böcker snarare än estetiska verk i sin egen rätt.¹

Den ökande utgivningen av ljudböcker har också lett till att det finns långt fler olika typer av skönlitterära ljudverk. Exempelvis spelas det in ljudadaptationer vars gestaltning skiljer sig avsevärt från den tryckta utgåvan, såsom Stephen Frys omtalade inläsning av Harry Potter-serien (1997–2007) eller ljudböcker där omfattande tillägg och förändringar har gjorts, såsom Elias och Agnes Våhlunds *Handbok för superhjältar* (2017–). Att ljudboken kan vara en egen litterär form gäller i än högre grad skönlitterära verk specialskrivna för ljud, vad som har kallats ljudlitteratur, ljudoriginal eller ljudverk. I denna artikel används begreppet ljudlitteratur och syftet är att undersöka genren såsom den i samtiden har utformats för barn. Det är en undersökning av ljudlitteratur för barn som i huvudsak analyserar och kontextualiserar två samtida ljudlitterära verk – *IJustWantToBeCools Sommarjobbarna* (2020–2022) och Camilla Brincks Musse & Helium-serie (2017–). De två serierna utgör den mest uppmärksammade och populära ljudlitteraturen för barn i samtiden och genom det kraftiga genomslaget har de präglat synen på vad som utgör genren. Att de två serierna har blivit emblematiska betyder inte att de är de enda i sitt slag och för att dessa ska förstås i ett bredare sammanhang belyses genren även genom jämförelser med äldre exempel på ljudlitteratur.

Metodiskt är undersökningen en komparativ genrestudie (Fowler) vilket är ett sätt att undersöka en genre utifrån släktskap mellan olika verk i sin historiska kontext. Alastair Fowler menar att genre inte kan förstås utifrån en mall av genreklassifikationer utan det är en konstant föränderlig kategori. En komparativ genrestudie jämför med andra liknande verk, undersöker släktskap mellan olika litterära verk och andra konstformer samt kan vara en analys av enskilda verk för att undersöka uppbyggnad, karaktär och tematik. Med denna metod undersöker denna studie samtida ljudlitteratur utifrån två barnlitterära serier och den komparativa genrestudien är

ett sätt att både analysera de specifika verken och placera dem i ett bredare sammanhang.

Teoretiskt är studien bokhistoriskt och litteratursociologiskt förankrad i ett perspektiv där bokens mediala förutsättningar anses påverka litteraturens form, funktion och spridning (Baron; Piper). Inom bokhistoria är "the order of the book" ett etablerat sätt att beskriva västerländsk kultur som djupt präglad av den tryckta boken ända sedan 1500-talet (van der Weel). Det är omdebatterat huruvida denna kultur är hotad men podcasts, ljudböcker och ljudlitteratur är tecken på en återgång till en stark muntlig kultur. "En andra muntlighet", med Walter Ongs begrepp, har fått förnyad relevans menar Lucy Bednar (80). Hon funderade 2010 över vad det skulle innebära om ljudboken drevs till sin spets och inte längre hade en relation till en skriven text. Enligt Bednar vore det ett orimligt koncept eftersom visuell text är en så stark del av det moderna livet. Det senaste decenniets hastiga teknikutveckling och människors intresse för ljudböcker innebär emellertid att ljudlitteratur knappast längre är något paradoxalt fenomen utan snarare vanligt förekommande och med en egen genrekarakteristik.

Vad är ljudlitteratur?

Ljudlitteratur definieras i denna artikel som skönlitterära verk skapade för ljudinspelning och som förmedlas samt konsumeras i ljudform. Ljudlitteraturen finns både som ljudbok och som radioprogram och är besläktad med tryckta skönlitterära verk, digitalt publicerad litteratur, radioteater och andra typer av ljudverk. Ljudlitteraturens släktskap med olika former av skönlitteratur är komplext och särskilt gäller det förhållandet till ljudböcker och andra typer av ljudverk i podcast och radio. I och med att genren har växt har också möjliga begrepp och definitioner diskuterats inom forskningen (Have och Stougaard Pedersen, "Reading Audio"; Stougaard Pedersen; Tanderup Linkis) men det finns än så länge ingen etablerad terminologi.

Ljudlitteratur har även kallats ljudoriginal eller "original audio-books" (Stougaard Pedersen; Tanderup Linkis), men begreppet original, menar jag, är dels problematiskt i relation till vad som utgörs av kopia/original och dels ger det en alltför statisk beskrivning av en litteratur som rör sig mellan medier. Ljudlitteraturen är ett begrepp för skönlitterära verk som primärt är skrivna och producerade som ljud. Ljudlitteraturen kan vara en del av bokmarknaden då den finns på bokströmningstjänster, men kan även spridas via andra medier

och kanaler såsom radio, podcast och fonogram – förutsatt att det är ett skönlitterärt verk skapat primärt för ljud.

Enligt min uppfattning är inte ljudlitteratur och ljudböcker att betrakta som synonymer men de är överlappande begrepp. Ljudböcker är ett paraplybegrepp för olika typer av utgivning av ljudverk som förmedlas via en bokmarknadskanal (internetbokhandel, bokströmningstjänst, folkbibliotek). Denna term syftar främst på adaptationer av tryckta böcker eller ljudböcker som är utgivna samtidigt med en tryckt version, men inkluderar även den ljudlitteratur som distribueras via bokmarknadssystem. När ljudlitteraturen sprids via en bokmarknadskanal blir de ljudböcker då de får "book information architecture" (Phillips och Kovač 24). Bokens informationsarkitektur, enligt Angus Phillips och Miha Kovač, består av titel, omslag, författare, linjär struktur samt en avslutad text. Därtill ska läggas att verket cirkulerar i bokbranschen, det vill säga är utgiven, distribuerad eller såld på bokmarknaden.

Huruvida ljudlitteratur är att betrakta som ljudböcker är dock omdiskuterat. Iben Have och Birgitte Stougaard Pedersen anser att en ljudbok måste vara en ljudinspelning av en tryckt bok (*Digital Audio-books* 4). I senare forskning har de nyanserat denna distinktion något i och med att den kraftiga ökningen av utgivning och konsumtion av ljudböcker har förändrat villkoren för och karaktären på utgivningen (Have och Stougaard Pedersen, "Reading Audio"; Stougaard Pedersen). Jag anser att de två exemplen på ljudlitteratur i denna artikel pekar på att det finns komplexa samband mellan bok, ljudbok och ljudlitteratur vilket rimligen beror både på generella förändringar i övergripande mediestrukturer och på att ljudlitteratur har kommit att bli en etablerad del av bokens samhälle. Genom bokmarknadskanaler säljs och strömmas ljudlitteratur, de får bok-arkitektur bland annat genom ISBN och benämningen ljudbok samt de kan publiceras i tryckt form *efter* ljudutgåvan. Den generella definitionen av ljudlitteratur har särskild relevans för barnlitteraturen då denna under lång tid har varit drivande i utvecklingen av ljudlitteratur.

Ljudlitteratur på radio och fonogram

Bokströmningstjänsterna har sedan 2017 lett till en ökning av ljudlitteratur men i sig är den inte något nytt fenomen. För barn har olika slags ljudberättelser för fonogram och radioteater varit en levande litteratur under en stor del av 1900-talet. Flera av den svenska barnlitteraturens främsta namn skrev också ljudlitteratur, såsom Astrid Lindgren, Lennart Hellsing och Gösta Knutsson (Paulsson; Steiner

och Berglund). Ett tidigt exempel är Knutssons Pelle Svanslös-berättelser som skrevs för radio och började sändas 1937 (Skagegård 29, 51). Redan 1939 publicerades den första Pelle Svanslös-boken på Albert Bonniers förlag, *Pelle Svanslös på äventyr*, och Knutsson skrev i ett brev till Radiotjänst: "Jag vill betona, att mina Pelle-Svanslös-program givetvis också i fortsättningen komma att vara original för radio och publicering sålunda blott ske i andra hand" (Torell 61).

Betydelsen av ljudböcker syns också hos Lindgren, inte minst i hennes egna inläsningar av sina barnböcker på 1940-talet. Hennes distinkta röst och texter som framstår som skrivna för högläsning har varit stilbildande för senare ljudboks-inläsningar och kallats en lyssnandets poetik (Nauwerck; Steiner och Berglund 45–46). På 1950-talet blev ljud även för Lindgren en litterär form i sig och hon skrev flera radioföljetonger för Sveriges Radio, bland annat *Mästerdetektiven Blomkvist och Rasmus* (1952),² *Lillebror* (1954, tryckt bok som *Lillebror och Karlsson på taket* 1955), *Rasmus på luffen* (radio 1955, film 1955, tryckt bok 1956).³ Flera av Lindgrens radioföljetonger publicerades därefter som tryckta böcker och några filmatiserades, vilket betyder tidiga remedieringsförfaranden och adaptationsstrategier. Lindgren har en unik ställning i svensk barnlitteratur, men redan under 1950-talet var hon en del av en transmedial kultur där barnlitteratur, radio, fonogram och filmer hängde tätt samman.

Ett annat exempel på en liknande utgivning är Thomas Funck vars radioföljetong om Kalle Stropp och Grodan Boll under sent 1940-tal utvecklade och experimenterade med ljudinspelningar (Paulsson 110–112). Radioberättelserna av Funck gjordes i flera versioner och under 1950-talet publicerades det sex grammofonskivor baserade på radioprogrammen, bland annat *Kalle Stropp's födelsedag* (1954, 78varv). En första tryckt bok i serien publicerades 1955, *Kalle Stropp och Grodan Boll* med illustrationer av Einar Norelius, som följdes av ytterligare tre tryckta boktitlar under 1950-talet. Funcks berättelser om Kalle Stropp och hans värld har därefter publicerats i olika medieformat: fler radioinspelningar samt inspelningar för fonogramskiva, kassett, cd och tre tecknade filmer.

1950-talet var alltså något av en storhetstid för ljudlitteratur i form av radioföljetonger, men det finns en levande tradition fram till idag. Ett exempel är Sören Olssons och Anders Jacobssons berättelser om Sune som initialt var en radioföljetong i Örebro lokalradio 1983. Fram till 1993 gick följetongen i radio i 90 avsnitt och gavs allt eftersom även ut som tryckta böcker, med den första *Sagan om Sune* i tryck 1984 (Sören Olsson). Som fysiska ljudböcker publicerades de först långt senare, men har under de senaste åren fått ett uppsving

i både utgivning och popularitet. Publikationsformaten radio, fonogram, tryckt bok (och ibland även film) har alltså varierat och det finns ingen tydlig tågordning förutom att alla ovanstående exempel har börjat i radio och därefter publicerats i andra format. Flera finns dessutom fortfarande för lyssning på någon strömningstjänst och Olsson och Jacobssons Sune-historier är mer populära än någonsin (Dahlgren).

Vid en jämförelse mellan barnlitteratur som radioföljetong respektive ljudlitteratur producerad för bokströmningstjänster framstår de audiostilistiska och estetiska skillnaderna som små. Den avgörande distinktionen mellan dem är distributionssystemen och de värderingar som tillskrivs olika kanaler som radio, bokströmningstjänst eller internetbokhandel. Att ett litterärt verk ingår i ett medialt sammanhang av radio eller bok påverkar inte bara värderingen utan även mottagande och konsumtion (Stougaard Pedersen). Det som faktiskt är nytt är den stora mängd ljudlitteratur som produceras för bokströmningstjänster, även om det inte finns någon samlad kunskap om exakt hur stor denna utgivning är (Steiner och Berglund 29–32).

Barnens ställföreträdare: Möss och sommarjobbare

Artikeln undersöker ljudlitteratur för barn med två utgivningsserier som huvudexempel: *IJustWantToBeCools Sommarjobbarna* samt Camilla Brincks bokserie om Musse & Helium. Urvalet är baserat på att dessa var de mest populära barnbokstitlarna i de svenska bokströmningstjänsterna 2020–2022 och därmed också de ljudlitterära verk som har haft störst genomslag bland barn. De senaste fem åren har ljudlitteraturen producerats framför allt av, eller i samarbete med, någon bokströmningstjänst och det finns än så länge inget etablerat bokförlag som ger ut ljudlitteratur i original. Sett till utgivningen av ljudlitteratur för barn i stort är de två exemplen typiska för genren – de är utgivna i längre serier med många avsnitt likt andra exempel som Fredrik Berlings *Kul med koll* (46 delar, 2018–2021).

IJustWantToBeCools Sommarjobbarna i 14 avsnitt var den mest lyssnade titeln på bokströmningstjänsten Storytel under 2021 (von Friessen). Serien är utgiven och producerad av Storyside som en Storytel Original-serie och är följaktligen inte tillgänglig i andra strömningstjänster. *IJustWantToBeCool* är en humorgrupp bestående av Victor Beer, Emil Beer och Joel Adolphsson, vars Youtubekanal har närmare en miljon prenumeranter. Förutom Youtube har de en pod-

cast och de räknas till de mest inflytelserika personerna på sociala medier i Sverige 2022 (Medieakademin). Tillsammans med Storyside har IJustWantToBeCool gett ut flera skönlitterära verk som ljudlitteratur. Det började med versioner av klassiska berättelser, som *Sherlock och Holmes* och *Rödluvan* 2019, vilka följdes av flera originalverk, bland annat *Rymdens parkeringsvakter* (2019–2022). En första parallellpublicerad titel kom ut 2022, *Skurkarnas skurk*, i tryck, e-bok och ljudbok. IJustWantToBeCool var medialt väl etablerade när de publicerade sina första ljudlitterära titlar och hade den största bokströmningstjänsten i ryggen vilket gav dem goda förutsättningar att nå ut till många lyssnare.

Camilla Brincks *Musse & Helium. Mysteriet med hålet i väggen* gavs 2017 ut som ljudlitteratur, inläst och producerad av författaren själv men i samarbete med Storytel. Den blev snabbt populär och uppmärksammas vilket ledde till att serien från 2018 även gavs ut i en redigerad tryckt och illustrerad version på B. Wahlströms. I slutet av 2020 flyttades rättigheterna till Bonnier Carlsen varpå alla titlar fick en ny inläsning baserad på de tryckta adaptationerna med Morgan Alling som uppläsare. Från ljud till tryck för att därefter ges ut i ny ljudversion. De nya och de gamla ljudinspelningarna finns parallellt tillgängliga men den professionella inläsningen av Alling håller på att konkurrera ut originalverket.⁴ *Musse & Helium* har i takt med framgångarna fått en mer traditionell bokform både i tryck och som ljudbok. Från att initialt ha varit ljudlitteratur producerad i hemmastudio med influenser från film och musik är standardutgåvan nu istället en illustrerad kapitelbok för yngre barn med en korresponderande ljudboksversion. Bokserien finns i alla bokströmningstjänster, på Youtube, som tryckta böcker och med en planerad film på Netflix. Under 2022 var sex *Musse & Helium*-titlar bland de tjugo mest sålda tryckta barnböckerna ("Bokförsäljningsstatistiken").

Ljudlitteratur som en populärlitterär genre

På den samtida bokmarknaden har bokströmningstjänsterna blivit ett billigbokssystem för populärlitteratur (Berglund) och modern ljudlitteratur för barn har utvecklats inom denna ram. De flesta ljudlitterära verk för barn som finns utgivna av bokströmningstjänsterna är korta verk utgivna i långa serier där det är enkelt att klicka sig vidare till nästa del. Ljudlitteratur kan anses vara ett slags samtida populärlitteratur, om denna definieras litteratursociologiskt som ett utgivningssegment på bokmarknaden snarare än en uppfattning om verkens eventuella kvaliteter. *Sommarjobbarna* och *Musse*

& Helium-serien är båda mer genomarbetade än genomsnittet av de publicerade ljudlitterära verken, vilket sannolikt har bidragit till deras popularitet, men genom sin publikationsform och bokmarknadskanal blir de också en del av samtida populärlitteratur för barn.

Sommarjobbarna och Musse & Helium-serien ingår även på ett annat sätt i en populärlitterär utgivningstradition, då de är skrivna och producerade i genrer som traditionellt tillskrivs populärlitteraturen – äventyrsberättelser med fantastiska inslag (Alkestrand) samt melodramen (Agrell). Att verk kan ingå i flera genrer menar Fowler är en naturlig del av släktskap och nätverk mellan olika texter. De två genrerna äventyrsberättelse och melodram förekom ofta i tidig populärlitterär billigboksutgivning och serierna är på så sätt en del av en lång utgivningstradition (Andræ; Agrell). Äventyrsberättelser har i barnlitteraturen varit en genre som ofta har kopplats till utgivning riktad mot pojkar och som har gått upp och ned i popularitet, medan melodramen traditionellt inte har varit särskilt vanlig i barnboksutgivning.

Melodramen definieras av att vara handlingsdriven, spektakulär och fylld av osannolika händelser, starka känslor och musik (Agrell), vilket gäller båda *Sommarjobbarna* och Musse & Helium-serien. I *Sommarjobbarna* är det uppskruvade känsloläget förenat med extrema och osannolika händelser en distinkt karaktäristik hos serien. Det oväntade, omöjliga och absurda kombineras med en högst vardaglig miljö i en liten kommun där gräs ska klippas, barn ska passas och soptunnor tömmas. Handlingen i *Sommarjobbarna* kretsar kring de två yngre tonåringarna Emil och Viktor som får sommarjobb på en kommun, men det vardagliga arbetet tippar omgående över i extrema intermezzon. Gräsklippning leder till förlust av ben, en fika som ska ordnas leder till en hård kamp om koffeinstinn energidryck och Kim Jong-un, Vladimir Putin och Jesus dyker upp i diverse sammanhang i den lilla kommunen. De bisarra händelserna och det höga tonläget kan på så sätt tillskrivas melodramen som traditionellt varit fylld med emotionell överdrift, musik och ljud. Den präglas även av det oväntade och överdrivna, och innehåller ofta en kombination av realism och det sensationella (Agrell). Flera avsnitt inleds med en känsla av fridsamt lugn och en vardaglig uppgift som ska utföras av Emil och Viktor, men berättelsen skruvas snabbt upp genom bisarra händelser som mördarbin, zeppelinare eller världsmästerskap i sommarjobbande.

Förutom att vara en melodram kan också *Sommarjobbarna* beskrivas som en *slapstick* eller *fars*, vilket är genrer med ursprung i folklig teater, vaudeville och den tidiga filmen. Melodramens och farsens

anor från teater och film visar hur förankrade IJustWantToBeCool är i visuella genrer snarare än i litteratur. Grunden i deras arbete har sedan 2011 varit filmklipp på Youtube och det mesta av deras alster är ett slags modern slapstick i kort format. De enskilda avsnitten i deras ljudlitterära verk är också berättartekniskt och innehållsligt besläktade med filmklipp snarare än en tryckt kapitelbok.

Musse & Helium är även denna melodramatisk även om uttryck och röster är uppbyggda på ett helt annat sätt. Här möter vardaglig realism spektakulär fantasy. Ett lyssnande barn kan tänkas identifiera sig med barnmössen som landar i en magisk och fantastisk värld. Melodramens förmåga att framkalla starka känslor hos åskådaren eller lyssnaren, bygger i detta fall på en kombination av humor, spänning och mys. Det är en blandning av realistiska scener med två syskon som gnabbas om att äta grönsaker och att borsta tänder som kontrasteras mot portalfantasyns andra värld befolkad av varulvar, blanddjur och magi men också mycket humor.

Ljudlitterär narratologi

De två ljudlitterära verken i undersökningen har några specifika narratologiska särdrag, nämligen metafiktiva inslag, dialogdrivet berättande och performativa röster.

De *metafiktiva* inslagen i de båda ljudverken är kanske det mest framträdande draget. Dessa återfinns på flera nivåer men gemensamt är att de ifrågasätter fiktionen och medvetet uppmärksammar sin ontologiska status som litterärt verk (McCallum). För det första är de ett grepp för författaren att komma till tals. Det råder en sammanblandning mellan de fiktiva gestalterna – Camilla, Viktor och Emil – och författarna med samma namn. Det gör att dessa gestalter kan kommentera skrivprocessen och signalera en medvetenhet till läsaren om att denna lyssnar på en ljudbok, men de kan också skapa en personlig relation till sina lyssnare. Exempelvis är *Sommarjobbarna* skriven av Emil Beer, Victor Beer och Joel Adolphson som också gör alla rösterna. Joel är berättaren, Emil har rollen som "Emil" och Victor gör rösten till "Victor". Även om huvudpersonerna i berättelsen är trettonåriga barn finns det en uppenbar glidning mellan fiktion och verklighet som förstärks av författarnas andra mediala produkter i sketcher på Youtube och som sig själva i podcast. Musse & Helium är konstruerad på ett snarlikt sätt, där de fiktiva mössen är angivna som författare samtidigt som en av de fiktiva gestalterna heter "Camilla", det vill säga är namne med författaren. Därtill har den fiktiva Camilla den enda röst som inte är förvriden genom mixning utan ett normalt tonläge vilket gör henne till en icke-fiktiv gestalt.

Metafiktiva inslag av annan art förekommer också. I *Sommarjobbarna* finns exempelvis illusionsbrytande inslag med direkt tilltal riktat till lyssnaren, anspelningar på strömningstjänsten Storytels medverkan och inslag som beskriver målgruppens medievardag och lyssnande på ljudböcker. Det är även tydligt att berättare och huvudpersoner lierar sig med sina lyssnare genom kommentarer kring vad som är roligt, tråkigt, humorlöst eller töntigt – allt som kan uppfattas som vuxet.

Ett andra framträdande narratologiskt grepp är ett *dialogdrivet berättande*. Genomgående är det repliker och dialoger som driver berättelserna i de två undersökta ljudverken och passagera med en allvetande berättare är få och korta. Olika röster får ange vem som berättar och handlingen ligger i mångt och mycket i dialogen. Miljöbeskrivningar saknas i det närmaste helt och gestalterna skildras kort och enkelt. Dialogdrivet berättande förekommer nästan i all ljudlitteratur. Exempelvis skrev Knutsson Pelle Svanslös-berättelserna till största del som dialog och även de tryckta versionerna har ett drag kvar av talspråkighet och muntlig humor (Skagegård 51). Det finns också dokumenterat att Lindgren skrev dialogdrivna manus för film och radio. I dessa fall blev berättelsen och gestalterna utvecklade i dialogen, vad som har kallats ett "tell, don't show"-berättande, vilket brukar anses vara motsatsen till kvalificerat berättande (Forsman och Sundstedt 274).

Dialogernas betydelse hänger samman med den effekt som rösten/rösterna har. Den *performativa rösten* och inläsningsstilen kan undersökas genom "prosodiska faktorer: tempo, paus, kvantitet, intensitet, tonalitet och klangfärg" (Björkén-Nyberg 142). Båda exemplen är dramatiseringar där rösten/rösterna fyller flera funktioner för att skapa en effektiv men också emotionell och identifieringsupplevelse. I *Sommarjobbarna* används flera röster och i *Musse & Helium* är det främst en röst som mixas för att skapa en illusion av flera. I båda fallen finns det röster som är fiktiva barnröster och som kan ses som lyssnarens ställföreträdare. Därtill används rösten/rösterna för att skapa identiteter, men även närhet och distans för att ge berättelsen karaktär och känsla. En undersökning av franska godnattsagor inspelade för ljud visar exempelvis hur rösten i dessa fall gav en känsla av lugn och ro (Ouvry-Vial). I de här undersökta ljudverken är det tvärtom hög intensitet och tempo som präglar rösterna och skapar dynamik.

En ljudbok är inte bara en text utan snarare en föreställning och dramaturgi som härstammar från teaterscen och radioteater. "The audiobook is a performance, and both the performance and the

performer contribute much to the listening experience”, skriver D.E. Wittkower i en prövande ljudboksfenomenologi (225). Det finns olika uppfattningar om vad som utgör en lämplig inläsningsstil – allt från att den ska vara neutral och tydlig till att den ska ha en egen karaktär och vara som ett slags föreställning (Wittkower 226; Björkén-Nyberg 139–142). De två exemplen i denna artikel är långt ifrån neutrala utan båda har utpräglade karaktärer. I *Sommarjobbarna* är det kraftigt förhöjda känslor i kombination med ivriga röster, höga tonlägen och en del skrikande som skapar en stark emotionell upplevelse. I berättelserna om *Musse & Helium* har de många rösterna var och en en egen karaktär som bidrar till variation och effekt.

Buller och bång

Ljudlitteratur är ett muntligt berättande med röst och ljud. Inom bilderboksforskning används begreppet ikonotext för att beskriva samspelet mellan bild och text (Hallberg). Analogt med samverkan mellan bild och text i bilderböcker menar jag att begreppet *audiotext* beskriver motsvarande samspel mellan ljud och text i ljudlitteratur.⁵ På liknande sätt som inom bilderboksforskning visar termen audiotext på hur synergin mellan ljud och text skapar ett ljudverk för en djupare analys av ljudlitteratur bör denna tas i beaktande.

Ljudet i ljudlitteraturen, av Matthew Rubery benämnt som ”book audio”, består av röst, musik samt olika typer av ljudeffekter. Dessa kan antingen förstärka berättelsen genom att illustrera handlingen eller vara fristående element. Leila Clark har i en studie av ljudböcker för barn, undersökt hur de tre nivåerna av ord, musik och ljudeffekter samverkar. Genom att jämföra vad de tre elementen tillför, visar hon hur musik och ljudeffekter blir en del av narrationen. På liknande sätt har Jarmila Mildorf och Till Kinzel utvecklat en ”audionarratology” som visar hur ljud metodiskt kan undersökas och förstås som komponenter i en berättelse. Oavsett begrepp eller metod för att undersöka ljuden i ljudlitteratur utgör de en central del av berättelsen vilket i allra högsta grad gäller de två undersökta exemplen. I båda serierna formar ljud, röster och musik en enhet med berättelsen.

Ljuden kan sägas skapa en egen ontologi av mänskliga ljud, djurläten, ljud från ting, naturljud, bakgrundsljud och så vidare (”Ontology”). I *Sommarjobbarna* och *Musse & Helium* förekommer ljud från alla kategorierna och ljuden fungerar både betydelsebärande och stämningsskapande. Det förekommer exempelvis olika typer av ljudeffekter för att förstärka handlingen eller illustrera

förlopp. Det kan vara ljud för en förflyttning genom portalen till en annan värld eller ljudet av en getingsvärm. Ljud kan också fungera som miljöbeskrivningar eller sätt att förstärka en viss stämning. I det senare fallet gäller det särskilt den musik som används och som fungerar likt filmmusik som ett sätt att förstärka känslor eller stämningen i ens scen. Ljuden är i dessa fall särskilt viktiga narrativa element, vilket utgör ett särdrag i ljudlitteraturen som inte gäller ljudböcker i stort. I en undersökning av ljudböcker för barn menar Brigitte Ouvry-Vials att ljud är att likna vid "soundtrack", en bakgrund snarare än en del av berättelsen (184–185). Ljudlitteraturen är däremot skriven för ljud vilket sannolikt bidrar till användningen av olika typer av ljud som är betydelsefulla för framställningen och inte bara utgör en bakgrund.

I filmindustrin kallas ljudsättning i postproduktion för *foley*. Syftet är oftast att skapa ljud som ligger så nära verkligheten som möjligt, där den bästa ljudsättningen är den som går obemärkt förbi och är en väl integrerad del av berättelsen. Den svenska ljudlitteratur som här undersöks följer knappast ett foley-ideal. Tvärtom framstår ljudeffekterna och musiken särskilt i *Sommarjobbarna* som distinkta narrativa element som ska märkas. En användbar terminologi för att förstå ljud är den skillnad som görs i foley mellan att 1) stödja verkligheten, 2) förstärka verkligheten, 3) ersätta verkligheten, och 4) skapa verkligheten (Ament 50–55). Det finns visserligen ljud av alla dessa typer i de två undersökta verken, men ljudeffekterna fungerar främst som metoder för att *ersätta* och *skapa* verklighet. Att ersätta verkligheten görs i båda serierna genom ljud för fenomen och varelser som inte existerar, exempelvis ljud för monster och fantastivarelser. Ljud som ersätter verklighet kan också vara av annan karaktär såsom ljudet av en zeppelinare i *Sommarjobbarna* eller en förflyttning genom hålet ner till den andra världen i *Musse & Helium*. Om ljud blir en så stark del av en berättelse att de uppfattas som en etablerad del av berättelsen kan de också *skapa* en verklighet, vilket särskilt gäller olika typer av fantastisk fiktion. I båda de två exemplen är ljud och musik så viktiga och omfattande att de bildar en fantastisk värld i ett slags egen verklighet.

Avslutande kommentar kring ljudlitteratur och mediala förbindelser

Ljudlitteraturens popularitet är, som ovan påpekats, inte ett avskilt fenomen utan en del av en bredare utveckling av digital litteratur. Den är också en del av en förändrad och alltmer utbredd ljudkultur

som konsumeras via appar på mobiltelefoner vare sig det är musik, radio eller litteratur. I den inledande diskussionen kring överlappningar mellan ljudlitteratur, ljudböcker, podcasts och radioteater kunde även andra angränsande medier berörts, bland annat elektronisk litteratur och musikverk av berättande karaktär. Den samtida ljudlitteraturen är starkt förankrad i ett flermedialt sammanhang, men den är inte något nytt vilket exemplen med Lindgren och Knutsson visade i den historiska översikten. På liknande sätt har Walt Disney länge haft en utgivning av ljudverk och tryckta barnböcker baserade på företagets filmer, alltsedan filmen *Snövit och de sju dvärgarna* (1937) blev ett musikfonogram (1938), en inbunden illustrerad barnbok (1938) och så småningom en ljudberättelse på fonogram (1971). Camilla Brinck, författaren till *Musse & Helium*, skriver tydligt in sig i denna Disney-tradition när hon på hemsidan benämner sina första ljudinspelningar av serien som "cinematic books" och beskriver bokserien i termer av en produkt snarare än litteratur: "Musse & Helium är ett varumärke som vänder sig till hela familjen, precis som Disney gör" ("Om oss"). Likt i Disneys värld är Musse & Helium inte främst ljudlitterära figurer utan en del av en medial och kommersiell produkt. Förutom tryckta böcker och ljudböcker finns det Musse & Helium-produkter i mängd, bland annat målarböcker, pysselböcker, pussel, spel och kepsar. Figurerna är dessutom medialt spridda med en jullåt 2022 på Spotify, videor med personer utklädda till mössen på Tiktok, inlägg på Instagram och alla de tidiga ljudböckerna på Youtube.

Bokmarknaden har blivit en del av en mediekonvergens (Jenkins) där litteraturen har blivit ett slags "content" att förpacka i olika format: tryckt bok, dataspel, film eller ljudbok. I en medial värld av adaptationer, spin-offs och tie-ins har barnlitteraturen, konstaterar Margaret Mackey, förvandlats till konsumtionskultur. Utvecklingen av barnlitteraturen mot vad Diane Carver Sekeres har kallat "branded fiction" (399) har pågått länge och det är kanske snarast så att det har utvecklats en delad marknad där populärlitteraturen för barn har fått egna kretslopp med billighetsutgåvor och gestalter som kan förpackas i olika medier. Varumärket består av berättelser som kan börja som en tv-serie, ett datorspel eller en leksak, men det kan likaväl handla om en litterär gestalt som omvandlas till dessa samma produkter, såsom är fallet med *Musse & Helium*. Ljudlitteratur, konstaterar Sara Tanderup Linkis, visar hur "literary production is currently influenced by new actors and media logics" (47). Den traditionella författaren, förlaget och bokförsäljaren håller på att ersättas av en annan produktions- och distributionskedja. Eller

som Storytel själva uttrycker det kring sin originalproducerade ljudlitteratur: "Under konceptet Storytel Original har vi etablerat en ny utgivningsordning i bokbranschen. Ljud först, därefter kan vad som helst hända. Tryckta böcker, film och tv, teater, tv-spel – eller varför inte en rymdopera?" ("Storytel"). Företagets ambition om en annan utgivningsordning tyder också på att den nordiska bokmarknaden håller på att utveckla ett eget system för ljudböcker (Tanderup Linkis och Pennlert). Framgångarna för IJustWantToBeCool har visat hur personer med en omfattande följarskara från Youtube och podcast kan fungera väl i en ljudboksvärld. I deras fall har de gått från att göra ljudlitteratur till att skriva tryckta barnböcker som även produceras som ljudböcker.

Ljudlitteraturens alla mediala förbindelser placerar genren både i en längre historisk tradition och i en digitaliserad och medialiserad samtid särskilt vad gäller barnlitteratur. De två huvudexemplen i artikeln har ursprung i musik och filmklipp på Youtube och andra nämnda exempel har kommit från radio. Intermedialitet är ett markant genredrag och i artikeln har jag definierat och diskuterat vad som kännetecknar ljudlitteratur för barn utifrån de två mest populära serierna för barn – *Sommarjobbarna* och *Musse & Helium*-serien. Deras karaktär kan förstås utifrån historiska exempel men också i deras samtida mediala kontext. De båda serierna diskuteras i artikeln med hjälp av begrepp som populärlitteratur, melodram och äventyrsberättelse samt analyseras med avseende på narratologi, ljud och audiotext. Ljudlitteraturens kraftiga genomslag på en samtida bokmarknad har vänt på hur skrivande och produktion av barnlitteratur går till. När barnboken lika väl kan börja i ljud och därefter bli tryckt bok påverkar det sannolikt berättandets utformning.

Biografisk information: Ann Steiner, professor i litteraturvetenskap med inriktning mot litteratursociologi, Uppsala universitet. Steiners forskning är främst inriktad mot förlagsstudier, läsning och läskultur samt digital litteratur. Publikationer är bland annat "Hybrid books" (2022) i Barnlitterært forskningstidsskrift, en rapport om ljudböcker med barn tillsammans med Karl Berglund, Barnlitterära strömningar (2022), monografien Litteraturen i mediasamhället (2019), och ett stort antal artiklar om samtida bokarknad, förlagsverksamhet och läsning.

Slutnoter

1 Det finns undantag, t.ex. Clark; Ouvry-Vial samt Steiner, "Hybrid Books".

2 Astrid Lindgren skrev en första bok om Kalle Blomkvist redan 1946. 1951 skrev Lindgren en ny berättelse som radioföljetong, *Mästerdetektiven Blomkvist och Rasmus*, vilken därefter fick olika titlar beroende på medieformat: fonogram 1952 *Rasmus träffar Mästerdetektiven Kalle Blomkvist*, film 1953 *Mästerdetektiven och Rasmus* samt tryckt bok 1953 *Kalle Blomkvist och Rasmus*. Se även Forsman och Sundstedt 241–243.

3 Radioföljetongerna finns delvis dokumenterade i Svensk Mediedatabas samt i Lind. Ytterligare följetonger som Lindgren skrev för radio är *Pelles och Pippis Karusell* (1952) och *Rasmus, Pontus och Toker* (1956).

4 Förutom huvudserien finns det olika tryckta spin-off titlar, exempelvis *Musse & Helium. Dags att sova* (2021), *Musse & Helium. Vinterpysselbok med klistermärken* (2021) och *Musse & Helium. Korsordsbok* (2021). Författaren Brinck köpte 2021 tillbaka alla rättigheter, som samägdes med Storytel, och gjorde dem tillgängliga gratis via Youtube (Kalmér).

5 Monica G. Mitchell har föreslagit begreppet *fonotext* vilket korresponderar väl med ikonotext, men det har även använts inom musikvetenskap som term för litteratur som blir musik vilket gör det tvetydigt.

Litteratur

Agrell, Beata. "Exempel på romance och melodram i tidig svensk arbetarprosa. Maria Sandel och Karl Östman". *Liv, lust och litteratur. Festskrift till Lisbeth Larsson*, redigerad av Kristina Hermansson et al., Makadam, 2014, s. 145–157.

Alkestrand, Malin. *Magiska möjligheter. Harry Potter, Artemis Fowl och Cirkeln i skolans värld*. Makadam, 2016.

Ament, Vanessa Theme. *The Foley Grail. The Art of Performing Sound for Film, Games, and Animation*. 3:e uppl., Routledge, 2021.

Andræ, Marika. *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*. B. Wahlströms, 2001.

Baron, Dennis. *A Better Pencil. Readers, Writers, and the Digital Revolution*. Oxford University Press, 2009.

Bednar, Lucy. "Audiobooks and the Reassertion of Orality. Walter J. Ong and Others Revisited". *CEA Critic*, vol. 73, nr 1, 2010, s. 74–85.

Berglund, Karl. "Kvalitetslitteratur och medieformat". *Skilda världar. Kvalitetslitteraturens villkor i Sverige idag*, redigerad av Jerry Määttä, Ann Steiner och Karl Berglund, Svenska Förläggareföreningen, 2022, s. 58–77.

Björkén-Nyberg, Cecilia. "Tolkning, tydlighet och tolkande tydlighet. Tre röstgestaltningar av Hjalmar Söderbergs *Den allvarsamma leken*". *Från Storytel till Strindberg. Korskopplingar mellan ljud och litteratur*, redigerad av Julia Pennlert och Lars Ilshammar, Daidalos, 2021, s. 137–161.

"Bokförsäljningsstatistiken 2022". *Svenska Förläggareföreningen*, [for-laggare.se/bokforsaljningsstatistik/](https://bokfarsaljningsstatistik.se/). Hämtad 11 oktober 2023.

Carver Sekeres, Diane. "The Market Child and Branded Fiction. A Synergism of Children's Literature, Consumer Culture, and New Literacies". *Reading Research Quarterly*, vol. 44, nr 4, 2009, s. 399–414.

Clark, Leilani. "Speaking Pictures. The Role of Sound and Orality in Audio Presentations of Children's Picture Books". *The New Review of Children's Literature and Librarianship*, vol. 9, 2003, s. 1–19, doi.org/10.1080/1361454032000232077.

Dahlgren, Sölve. "Sören Olsson och Anders Jacobsson byter förlag. Berts desperata dagbok exklusivt på Storytel". *Boktugg*, 5 maj 2020, www.boktugg.se/2020/05/05/soren-olsson-och-anders-jacobsson-byter-forlag-berts-desperata-dagbok-bli-exklusiv-ljud-bok-pa-storytel/. Hämtad 13 december 2022.

Forsman, Johanna och Kjell Sundstedt. *Det svenska filmmanusets historia*. Albert Bonniers förlag, 2021.

Fowler, Alastair. *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Clarendon Press, 1982.

von Friessen, Anna. "Här är de mest lyssnade ljudböckerna på Storytel 2021". *Boktugg*, 24 november 2021, www.boktugg.se/2021/11/24/har-ar-de-mest-lyssnade-ljudbockerna-pa-storytel-2021/. Hämtad 13 december 2022.

Hallberg, Kristin. "Ikonotext revisited – ett begrepp och dess historia". *Barnlitterært forskningstidsskrift*, vol. 13, nr 1, 2022, s. 1–10, [doi.org/https://doi.org/10.18261/blft.13.1.2](https://doi.org/10.18261/blft.13.1.2).

Have, Iben och Birgitte Stougaard Pedersen. *Digital Audiobooks. New Media, Users, and Experiences*. Routledge, 2016.

---. "Reading Audio". *Beyond Media Borders*, redigerad av Lars Elleström, Springer International Publishing, 2021, s. 197–216.

Jenkins, Henry. *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. New York University Press, 2006.

Kalmér, Maxim. E-post till författaren, 23 november 2022. Privat ägo.

Lind, Kalle. "Astrid Lindgren och de tidiga filmåren". *Svensk film-databas*, oktober 2018, www.svenskfilmdatabas.se/sv/astrid-lindgren-och-de-tidiga-filmaren/. Hämtad 22 november 2022.

Mackey, Margaret. "Spinning Off. Toys, Television, Tie-Ins, and Technology". *Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature*, redigerad av Shelby A. Wolf et al., Routledge, 2011, s. 495–507.

McCallum, Robyn. "Metafiction and Experimental Work". *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, redigerad av Peter Hunt, Taylor & Francis, 2004.

Medieakademin. "Maktbarometern 2022", 4 oktober 2022, medieakademin.se/wp-content/uploads/2022/10/Maktbarometern-2022-presentation-v5-web68.pdf. Hämtad 8 december 2022.

Mildorf, Jarmila och Till Kinzel. "Audionarratology. Prolegomena to a Research Paradigm Exploring Sound and Narrative". *Audionarratology. Interfaces of Sound and Narrative*, redigerad av Jarmila Mildorf och Till Kinzel, Walter de Gruyter GmbH, 2016, s. 1–26.

Mitchell, Monica G. "Ein tekst uttrykt i to medium. Johannes Jensen føler seg annerledes som lydbok og bildebok". *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, vol. 4, 2013.

Nauwerck, Malin. "Sagoberättaren, sekreteraren och den spelande linden. Muntlig poetik i Astrid Lindgrens ljudvärldar". *Från Strindberg till Storytel. Korskopplingar mellan ljud och litteratur*, redigerad av Julia Pennlert och Lars Ilshammar, Daidalos, 2021, s. 198–230.

Olsson, Lotta. "Hur ska barn lära sig läsa av vuxna som mest lyssnar på ljudböcker?" *Dagens Nyheter*, 1 februari 2023.

Olsson, Sören. "Produktioner", www.sorenolsson.com/produktioner/produktlista.html. Hämtad 13 december 2022.

"Om oss". *Musse & Helium*, musseochhelium.se/om-oss/. Hämtad 5 oktober 2021.

Ong, Walter. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen, 1982.

"Ontology". *AudioSet*, research.google.com/audioset/ontology/index.html. Hämtad 2 december 2022.

Ouvry-Vial, Brigitte. "Bedtime Storytelling Revisited. Le Père Castor and Children's Audiobooks". *Audiobooks, Literature, and Sound Studies*, redigerad av Matthew Rubery, Routledge, 2011, s. 191–211.

Paulsson, Kajsa. *Nu ska du få höra. Svenska musikfonogram för barn 1904–1980*. Göteborgs universitet, 2006.

Phillips, Angus och Miha Kovač. *Is This a Book?* Cambridge University Press, 2022.

Piper, Andrew. *Book Was There. Reading in Electronic Times*. University of Chicago Press, 2012.

Rubery, Matthew. "Book Audio". *The Unfinished Book*, redigerad av Alexandra Gillespie och Deidre Lynch, Oxford University Press, 2020, s. 136–150.

Skagegård, Lars-Åke. *Författaren, musikern och radiomannen Gösta Knutsson*. Konsultförlaget, 1995.

Steiner, Ann. "Hybrid Books. Merged Audiovisual Literature for Children". *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, vol. 13, nr. 1, 2022, s. 1–10, doi.org/10.18261/blft.13.1.6.

---. "Rödluvan och Kalle Stropp på stenkaka, lp, kassett, cd och mp3 – barns ljudböcker då och nu". *Från Strindberg till Storytel. Korskopplingar mellan ljud och litteratur*, redigerad av Julia Pennlert och Lars Ilshammar, Daidalos, 2021, s. 67–99.

Steiner, Ann och Karl Berglund. *Barnlitterära strömningar. Om ljudböcker för barn*. Svenska Förläggareföreningen, 2022.

"Storytel Rights". *Storytel*, publishing.storytel.com/se/imprints/storytel-pocket/. Hämtad 12 december 2022.

Stougaard Pedersen, Birgitte. "At skrive gennem lyd. Om Audible Originals". *Passage*, vol. 35, nr 83, 2020, s. 85–99, doi.org/10.7146/pas.v35i83.121610.

Tanderup Linkis, Sara. "Reading Spaces. Original Audiobooks and Mobile Listening". *SoundEffects*, vol. 10, nr 1, 2021, s. 43–55, doi.org/10.7146/se.v10i1.124197.

Tanderup Linkis, Sara och Julia Pennlert. "Episodic Listening. Analyzing the Content and Usage of Born-Audio Serial Narratives". *Journal of Electronic Publishing*, vol. 23, nr 1, 2020, doi.org/10.3998/3336451.0023.102.

Torell, Unn. *Karl för sin katt. Gösta Knutsson som vi inte minns honom*. Uppsala Publishing House, 2008.

van der Weel, Adriaan. *Changing Our Textual Minds. Towards a Digital Order of Knowledge*. Manchester Univ. Press, 2011.

Wittkower, D.E. "A Preliminary Phenomenology of the Audiobook". *Audiobooks, Literature, and Sound Studies*, redigerad av Matthew Rubery, Taylor & Francis, 2011, s. 216–231.